

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук, професора кафедри філософії Харківського національного медичного університету, професора Карпенко Катерини Іванівни на дисертацію **Савельєвої Юлії Михайлівни** «Сім'я як філософська проблема: досвід деконструкції», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Сучасне суспільство досягло історично визначеної, але, разом з тим, болісної й загрозливої фази випробовування форм спільного життя, причому передбачити кінцевий результат цього процесу дуже важко. Отже, **актуальність** теми дисертаційного дослідження, яке висунуто на захист, зумовлена тим, що суттєвих змін зазнала саме сім'я і усталені уявлення про неї. Вибір теми дослідження, дійсно, є не лише актуальним, а ще й дуже сміливим, бо Юлія Михайлівна Савельєва поставила за **мету** досвід деконструкції поняття сім'ї, що є когерентним її реальним трансформаціям. Мету конкретизовано у завданнях, вирішення яких зумовило оригінальність та новизну роботи.

Постмодерністська спрямованість роботи відчутна у перманентному спротиві владі метанаративів, що особливо відчутне у розвінчуванні бінарних опозицій та у намаганні створити текстову поліфонію, яка дозволяє сформулювати толерантні установки щодо існуючих на сьогодні різних форм сім'ї та критично переглянути риторику щодо кризи сім'ї.

Якщо відштовхуватися від того, що постмодерністське розуміння концепту не елімінує автора дискурсу, а навпаки – автор начебто «стягує» до себе усі сюжети, що на нього працюють, то у цьому розумінні Юлію Михайлівну можна назвати «старанним постмодерністом». Важко назвати тематизацію проблеми сім'ї, до якої вона не звертається, тобто смислові обрії у її дисертаційному дослідженні є скрупульозно визначеними. Теж саме слід сказати про масив використаних джерел. Вражає навіть не їх кількість, а репрезентативність авторів, що залишили найбільш помітний слід у царині проблематики сім'ї.

Аналогічною є методологія дослідження. Авторка намагається залучити як можна більше методів, навіть тоді, коли вони знаходяться у протиріччі один до одного. Разом з тим, розуміння досвіду деконструкції є переконливим й таким, що працює на досягнення мети.

Об'єкт і предмет дослідження визначені коректно. Визнання предметом дослідження соціальної спільноти «сім'я» як *текстуальної* реальності конкретизує й спрямовує досвід деконструкції.

Було б несправедливим назвати дане дисертаційне дослідження логічно послідовним. Досвід деконструкції цього й не вимагає. Скоріш навпаки – передбаченими є інтрига, парадокс, несподіваність, які передусім розширюють простір толерантного ставлення до маргінальних форм спільного життя. В цьому останньому сенсі деконструкція зовсім не є «руйнуванням, хоча вона і вимагає підвішування, припинення дії, перекреслення всіх традиційних понять». Таким

«підвішеним» аж до початку другої глави дисертації залишається авторське розуміння деконструкції (с.55-59). Після його з'ясування розв'язаними виявилися деякі питань щодо першого розділу, але, з іншого боку, виникли нові запитання, які змусили знову перечитати перший розділ, тобто спрацьовують постмодерністські стратегії й тактики, коли не лише читач працює з текстом, а й текст працює з читачем. Такий підхід є цілком виправданим, бо виводить за межі традиційного сприйняття змісту понять й тексту в цілому. Згадаємо лише пасаж М. Фуко щодо картини Рене Магрітта «Це не трубка», коли текст підсилює напругу сприйняття, бачення, відкриває нові асоціативні перспективи, «висвітлює» не-дискурсивне в тексті.

Розхитування феміністичною теорією ідеалу патріархатної моделі сім'ї, яка до середини ХХ ст. сприймалась як монополюючо-правильна, виправдана та нормативна, також розглядається дисертанткою як деконструкція (с. 46-49).

Історико-філософський зріз проблеми дисертантка цілком виправдано направляє на визначення змісту поняття «сім'я» через його кореляції зі змінами феномену сім'ї у різні історичні періоди, конкретніше – трансформації співвідношення "публічне – приватне". Заслугове підтримки висновок, що за умов традиційного суспільства місце сім'ї визначалось як публічне та за принципом "людина для сім'ї", в той час як в останні 150 років – як приватне, за принципом "сім'я для людини".

Оригінальністю та новизною аргументації підкріплено висновок, що співіснування обох позицій стало можливим завдяки постмодерному плюралізму, що знайшло своє унаочнення у розмаїтті сучасних форм сім'ї. Підкреслено, що економічна функція сім'ї не є на цей час домінуючою. Шлюб також більше не являє собою визначальну підвалину життя у парі. Змінилося ставлення до жінки та дітей у сім'ї. Отже, використання деконструкції як сучасного методологічного підходу у процесі вивчення сім'ї дозволило відійти від однозначності та векторної позиції провладного дискурсу щодо сім'ї, уникнути стигматизації одних форм сімей щодо інших. Сучасні зміни в організації сімейних стосунків дозволяють сім'ї бути краще адаптованою до реалій сьогодення.

Суттєво впливає на трансформації сім'ї диференціація сексуальної та репродуктивної функцій. Серед іншого наслідком такої тенденції є визнання гомосексуальності. Вона вже більше не сприймається лише як данина ліберальній терпимості. Сексуальність все більше не підпорядковується гетеросексуальності.

Цікавим і таким, що допомагає розкрити тему, є матеріал, що стосується зміни статусу знання, яка знайшла своє відображення і на рівні сім'ї. Так, знання щодо застосування нових репродуктивних технологій дозволили на сьогодні втручатись навіть у генетичний апарат людини. Науковці проголосили це початком нової ери генетики, а сім'ї отримали доступ до допоміжних репродуктивних технологій. У соціальному плані виникає потреба визначення щодо економічного успадкування в сім'ях, де діти з'явилися на світ за допомогою нових репродуктивних технологій. Один із шляхів вирішення проблеми авторка пов'язує з імплементацією постмодерністського поняття «ризوما», яке допомагає змодельовати нове розуміння єдності (с.104-105).

В цілому можна погодитися з висновками щодо здійсненої деконструкції метафор сім'ї. Дійсно, сім'я стає місцем зіткнення між традицією і модерном, а також їхньою метафорою. Ностальгія по традиційній сім'ї більшою мірою репрезентує ідею втраченого родинного прихистку, а не установку повернутися до чогось укоріненого в минулому. Метафора сім'ї, яка також являє собою знак (текст), належить до сфери символічного, в той час як поняття сім'ї – до сфери логічного. Деконструкція метафор сім'ї (кола, вуалі/завіси, огорожі, гобелена, осередку, дерева, дому, гнізда) продемонструвала відмінність інтерпретації сім'ї на підставах наукового дискурсу від представлених у художньому дискурсі. Дисертантка слушно зауважує, що саме на зіткненні смислів символічного та логічного відбувається деконструкція, яка у даному випадку дозволяє критично проаналізувати відповідність змісту поняття та метафори сім'ї її реальності та порівняти зміст символічного та логічного у пізнанні сім'ї (с. 69, с. 174). Опрацьовані авторкою метафори сім'ї свідчать про можливість інтерпретувати приналежність сім'ї як до сфери приватного, так і до сфери публічного, в залежності від історичної епохи та тлумачення читачем-деконструктивістом.

Беззаперечною новизною відрізняється також експлікація понять "сім'я доби постмодерну" та "постмодерністська сім'я", яка спирається на концепції «постіндустріальна сім'я» (Е. Тоффлер), «постмодерністська сім'я» (Дж. Стейсі), «сімейна революція» (І. Кон). Запропоноване поняття "сім'я доби постмодерну" означає будь-яку форму сім'ї, що хронологічно перебуває у добі постмодерну, а "постмодерністська сім'я" – сім'ю, в якій віддзеркалені істотні ознаки постмодерністського світогляду.

Зверну увагу на новизну й евристичну силу дослідження дисертанткою сім'ї як моделі мережевого суспільства. Спираючись на концептуальні ідеї М. Кастельса, Л. Болтанскі та Е. Кьяпелло, вона робить висновок щодо мережовості як принципу взаємодії, який на сьогодні охопив собою глобалізований світ (с.150). Сучасна нуклеарна сім'я знаходить підтримку у розгалужених соціальних мережах, що підтверджує збереження актуальності мережевого принципу організації життєдіяльності навіть за умов зміни у характері організації сім'ї.

Важливою ознакою функціонування мережі, на яку звертає увагу дисертантка, є те, що вона одночасно сприяє людському прагненню до свободи та до об'єднання. Причому, це характерно як для західного суспільства, так і для східного. Саме тому вона сприяє деконструкції поняття сім'ї. Феномен мережі знайшов відображення у постмодерністській ризоматичній моделі єдності (ризома як кореневище може розглядатись як природна мережа), що є горизонтальною (егалітарною) формою організації взаємовідносин у постмодерністській сім'ї та, відповідно, є кардинально відмінною від ієрархічної вертикалі відносин влади в патріархатній сім'ї.

До дисертаційної роботи, що присвячена досвіду деконструкції важко висловити зауваження, бо будь-яке з них легко може бути проінтерпретоване як традиціоналістське, позитивістське, однобоке й репресивне. Та все ж, високо цінуючи сміливість і наукову сумлінність дисертантки, дозволю собі не

погодитися з деякими положеннями дисертації саме з позиції підходу, який у тексті дисертаційній роботі частіше ідентифікується як позитивістський.

По-перше, захопившись досвідом деконструкції поняття сім'ї, авторка дещо перебільшила його значення, забуваючи про свої попередні зауваження про те, що деконструкція – не ціль, а засіб розхитування *застарілих* бінарних опозицій. Перш за все, це стосується ставлення до традиції та традиційної сім'ї. Тобто висновки, що є доречним і конструктивним стосовно сучасного стану, коли «цінності та переваги традиційної сім'ї мають скоріше *деструктивний характер*, оскільки маргіналізують велику різноманітність інших форм сім'ї» (с. 170), переносяться на минуле й принижують його цінність (с. 24, 53). Саме традиційна сім'я з усіма її перевагами й недоліками забезпечувала виживання соціуму у минулому. Щодо майбутнього теж не можна погодитися з висновком, що «у трактуванні соціальної спільноти «сім'я» вкрай важливо уникати забарвлення поняття будь-якими традиціями» (с. 54). Без інтелектуальної традиції ідеї не мають жодного спрямування й можливості утворення *«порядку із хаосу»*.

Заперечуючи ототожнення традиції з догмою, Е. Гідденс підкреслював, що у такий спосіб мислителі доби Просвітництва намагалися виправдати власне *суцільне поглинання новизною*. А. Макінтайр також доводив необхідність розрізнявати мертві та живі традиції. У цьому контексті було б доречно висвітити досвід деконструкції поняття «традиційної української сім'ї».

По-друге, це зауваження, яке стосується висновку щодо «втрати актуальності уявлення про норму та девіацію в аналізі сім'ї внаслідок трансформації сімейних стосунків від вертикальних ієрархічних до горизонтальних егалітарних відносин партнерства» (с. 170,173). Навпаки, якщо раніше норма замовчувалася, репресивно нав'язувалася, то сьогодні настав час нормотворення сімейних відносин, їх соціальної політичної та правової легітимації, на чому зосереджена сучасна комунікативна філософія. Тільки за умови зазначеної трансформації стали можливими звернення дітей до суду щодо порушення їх прав у сім'ї. Навіть узаконення у деяких країнах одностатевих шлюбів свідчить про цінність норми як «можливості стабілізувати скороминущі стосунки» (Е. Гідденс).

По-третє, у тексті зустрічаються деякі неточності. Так, на ст. 120 читаємо: «Меліоризм як доказ можливості переходу сім'ї (а якщо бути точнішим, то її повернення) з соціального інституту на концепт...». Мабуть, малося на увазі, що за умов втрати сім'єю як соціальним інститутом певних функцій відбувається повернення від *поняття* соціального інституту сім'ї до його *концепту*.

Недоречним є використання поняття плюралістичний постмодернізм (с. 54, 58), бо тоді можна припустити, що є ще й моністичний чи дуалістичний постмодернізм. У розділі 3 та у висновках вже використовується більш коректний термін постмодерністський плюралізм.

На с. 170 читаємо: «Політика встановлення норми і відхилення щодо сім'ї (класифікація сімей на повні та девіантні...). Поняття повної сім'ї за об'ємом не є співвідносним з поняттям девіантної сім'ї».

В цілому вказані зауваження не впливають суттєво на загальний високий науковий рівень дисертаційного дослідження.

Дисертаційна робота Савельєвої Юлії Михайлівни «Сім'я як філософська проблема: досвід деконструкції» є завершеною оригінальною науковою працею, яка присвячена актуальній, малодослідженій проблемі соціальної філософії. Основні положення та отримані наукові результати достатньо повно висвітлені у публікаціях. Автореферат дисертації та публікації авторки відображають основні наукові результати та висновки, сформульовані у дисертаційній роботі. На підставі вище викладеного можна зробити висновок, що за своїм змістом, оформленням, актуальністю, глибиною вирішення наукових проблем, теоретичним і практичним значенням одержаних результатів дисертаційна робота «Сім'я як філософська проблема: досвід деконструкції» відповідає вимогам МОН України до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук, зокрема пунктам 9, 11, 12 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» (затвердженого 9 Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р.), а її авторка, Савльєва Юлія Михайлівна, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

**Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії Харківського
національного медичного університету**

К.І. Карпенко